

De Vondelingenplaat, een vogelparadijs van 60 jaar geleden

Gerard Ouweneel [vogelaar en natuurpublicist; glo@xs4all.nl]

▲ Vier leden van het vogelaarsclubje uit Rotterdam-Zuid tuigen een rubberbootje op dat ze hadden gekocht om gemakkelijker bij de vogelnesten op de Vondelingenplaat te komen. (Jur van der Beek)

Een Rotterdamse vogelaar die rond 1950 dichtbij huis veel vogels wilde zien, ging bijna vanzelfsprekend naar het op stapel staande industriegebied achter de Waalhaven. Om aan de verwachte vraag naar ruimte voor havens en fabrieken te voldoen, werd daar een oppervlakte van circa zes bij drie kilometer geleidelijk aan opgehoogd. De havenautoriteiten begonnen al vóór de Tweede Wereldoorlog aan dat karwei. In een uitgave van *De Protter*, het districtsblad van de Rotterdamse en Schiedamse afdelingen van de Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie, lezen we hoe NJN-ers in 1935 bij toeval opspuit-terreinen ontdekten bij Pernis en dat zich daar tussen de daar aanwezige steltlopers tot hun vreugde 'kleinste strandlopers' bevonden. Die noemen we nu Temmincks strandloper (*Calidris temminckii*).

Gebied met dynamiek

Het bewuste gebied werd omsloten door de Oude en Nieuwe

Maas, de Waalhaven en door de Vondelingenweg, die ongeveer op het traject van de huidige Ring Zuid lag. Na de oorlog duurde het even eer de opspuitwerkzaamheden weer aanvingen. Op de kavels die al lange tijd aan hun lot waren overgelaten, hadden zich toen enorme riet-annex ruigtwildernissen ontwikkeld. Andere delen lagen er half geïndeerd bij, vaak omzoomd door schitterende rietvelden. Het geheel werd doorsneden door de al uitgegraven toekomstige havenbekkens. Het open weidegebied zuidelijk van de Vondelingenweg voegde een extra landschapselement toe. Deze strook wordt nu goeddeels ingenomen door het uitgedijde Hoogvliet en het Bos Valckesteijn, een fraaie naam voor een aanplant die er kwam omdat zorgzame autoriteiten voorzagen dat het zicht op een cultuurwoestijn de inwoners van Rhoon en Poortugaal niet tot applaus zou brengen. Welnu, deze lieden en trouwens de meeste bewoners van IJsselmonde kunnen getuigen dat

dit streven mislukte. Op de plek waar nu het Knooppunt Benelux ligt, bood een groep knotwilgen steevast onderdak aan steenuilen, zodat wij deze enigmatische soort welhaast standaard in de aantekenboekjes konden bijschrijven. Ik vraag mij af of op het huidige IJsselmonde steenuilen het nog ergens kunnen bolwerken. De Waalhaven was nog niet bekaad. Tijdens vorstperiodes weken (zee)duikers, zaagbekken en duikeenden uit naar dit nooit bevroerende havenbassin.

Zo strekte zich destijds vanaf deze haven over kilometers lengte een gebied uit dat een aaneenschakeling vormde van kale moddervlaktes, rietwildernissen, plassen, ruigtes en boomopslag, tezamen een rijk geschakeerd biotoop. Maar ook een areaal waarvan door de opspuitingen het aanzien voortdurend veranderde, dus een domein met milieudynamiek, een eigenschap die door veel vogelsoorten hooglijk wordt gewaardeerd. Wij vogelaars noemden het gebied 'de Vondelingenplaat', een benaming die er geografisch naast zat, hetgeen ons kwam te staan op een kritisch briefje van dr C.G.B. ten Kate, die destijds onaantastbaar in het tijdschrift *Limosa* de rubriek vogelwaarnemingen beheerde en aan wie wij beschroomd en voorzien van enig eerbetoon onze waarnemingen toezonden. Omdat ik nu op de kaarten 109/110 van de Inventarisatieatlas tevergeefs speur naar de naam, had doctor Ten Kate het vermoedelijk bij het rechte eind.

Jaarrondvogels

Kort na 1945 kwamen de opspuitingen weer op gang. In omdijkte kavels werd havenslib gespoten, waardoor voedselrijke slikken weer een ander biotoop toevoegden.

Wanneer de bovenlaag indroogde ontstond een craquelé van modder, een uitgelezen broedbiotoop voor kluten, kleine plevieren, strandplevieren en bontbekplevieren, die ook prompt verschenen. Hoe die opspuitingen plaatsvonden is te zien op de in 2005 herontdekte film *Opspuiting bij Rotterdam* van de Rotterdamse natuurcineast Simon de Waard. Die film laat zien hoe de vele excursies van ons Rotterdam-Zuidse vogelaarsclubje plaatsvonden met als achtergrond scheepswerven, fabrieken, een raffinaderij en haveninstallaties, een decor dat ik nu probeer te ontvluchten, in de Randstad overigens met weinig kans op succes. Hoe de horizon er toen uitzag, derde kennelijk minder. Het gebied werd onze 'local patch'.

Op de Vondelingenplaat konden wij het jaar rond terecht voor veel vogelsoorten, sommige in aantallen die ik in dit land nadien nooit meer aantrof. Een dagboekfragment van de excursie van 20 februari 1954 laat zien hoe tijdens streng winterweer de Waalhaven een wijkplaats was voor watervogels. Het was een elfstedentochtwinter en hoewel op die datum de vorstperiode twee weken achter de rug was, viel buiten de Waalhaven nog nergens open water te bekennen. Aalscholvers waren toen gewoon in de Rotterdamse havens. Dat is nu weer het geval, maar in de tussenliggende periode ontbraken ze decennialang. Er passeerden die middag tweemaal hoog ganzen, een groep van 44 vogels en eenkje van 19 stuks. Toen vrijwel onbekend met ganzen, waren er lange discussies welke soort(en) het betrof. Uiteindelijk kwamen wij uit op rietganzen respectievelijk grauwe. Maar met de kennis van nu, zou ik graag nog eens naar die groepen kijken. Ook zou ik dolgraag meer weten over de wat achteloze dagboeknotitie 'een groep van circa 300 veldleeuweriken'. Omdat bonte kraaien in die tijd 's winters altijd en overal aanwezig waren, sleepte die soort geen aantallennotering in de wacht. Vreemd genoeg staat er niets te lezen over kuifleeuweriken, die destijds rond Waalhaven gewoon waren. Misschien zo gewoon dat ik naliet ze te noteren?

▲ De Vondelingenplaat in 1946, met op de voorgrond links nesten van de geoorde fuut.
(H.J.A. de Reuver, archief 'In weer en wind' Het Natuurhistorisch)

20 februari 1954

Nauwelijks wind. Brekende bewolking.

Opkomende nevel. Waalhaven west en de Jachtdijk.

Fuut; groep van 46 ex. in de Waalhaven.

Roodhalsfuut: 1 ex. tussen vorige.

Aalscholver: overal groepjes; totaal circa 80 ex.

Wilde Eend: slechts eenkje.

Smient: overvliegende vlucht van 15 ex.

Pijlstaart: 2 ex. tussen vorige.

Toppereend: 6 ex. in de Waalhaven, alle wijfjes.

Grote Zaagbek: 7 ex. waarbij drie man.

Middelste Zaagbek: 29 ex., beide geslachten.

Nonnetje: verspreid over de hele Waalhaven. Totaal circa 75 ex., meest wijfjes.

Smelleken: tweemaal een ex. over het gebied ten westen van Waalhaven. Mogelijk dezelfde.

Torenvalk: 2 ex.

Meerkoet: grote concentraties.

Kemphaan: 2 ex. foeragerend lange oever.

Een maand later was het beeld grondig veranderd. Zaterdag 21 maart 1954 bracht een heldere dag

met zacht weer. Via de Waalhaven en terreinen rond de Jachtdijk fietsten wij tot voorbij Pernis, tot de Butaanweg. Het daar liggende opspuitgebied was het rijkst. Al kort na de oorlog was het hele terrein tussen Pernis en de Shellraffinaderij omdijkt, waarna havenbagger was ingebracht. Daarna lieten de aannemers het gebied met rust, met als resultaat een nauwelijks begaanbare wildernis met daarin grote plassen. Vanaf de omringende zanddijken was het geheel goed te overzien en natuurlijk gingen we er toch in. Voorjaar 1954 telden wij in die put bij de Butaanweg aantallen eenden die ik nu met verbazing bekijk. Wat te denken van circa 1000 Pijlstaarten op 20 en 21 maart. En dan 250 Slobeenden, 750 Wintertalingen en 200 Zomertalingen op de 28e. Hadden de jachtloze oorlogsjaren mede bijgedragen aan die aantallen? Geen wonder dat wij vaak naar de Vondelingenplaat fietsten: in maart 1954 twaalf maal.

▲ Geoorde fuut op het nest (links) en vier jonge geoorde futen; Vondelingenplaat, 1946.
(H.J.A. de Reuver, archief 'In weer en wind' Het Natuurhistorisch)

21 maart 1954

Harde wind uit NW. Wisselend bewolkt. Helder. Langs de Waalhaven en Vondelingenweg naar de put bij de Butaanweg

Kuifduiker: 1 ex. Zelfde vogel van 11 maart jl.

Aalscholver: totaal 23 ex. in de Waalhaven en Nieuwe Maas.

Blauwe Reiger: 1 ex. overvliegend.

Wilde Eend en Smient: circa 50.

Wintertaling: circa 100, voornamelijk in de put van de Butaanweg.

Zomertaling: circa 50, deels in paren en baltend

Pijlstaart: verreweg de talrijkste eend. Nog nooit zoveel hier waargenomen.

Slobeend: met 200 ex. na de vorige soort de meest talrijke eend.

Toppereend: 1 man in de Waalhaven.

Kuifeend: 9 ex. waarbij 2 man in toekomstig havenbekken.

Tafeleend: circa 60 als vorige soort.

Middelste Zaagbek: 1 man Waalhaven.

Nonnetje: totaal 5 waarvan 2 man.

Bergeend: 1 paar Butaanweg.

Kleine Zwaan: 1 juveniel in toekomstig havenbekken. Al present vanaf 6 maart jl.

Slechtvalk: 2 vogels brengen grote onrust onder de eenden.

Torenvalk: 7 ex. totaal.

Kievit: overal foeragerende vogels langs de plassen.

Bontbekplevier: baltsroep gehoord bij een van de opspuitgebieden

Watersnip: vele tientallen ex.

Bokje: 1 ex. opgestoten Butaanweg.

Houtsnip: 1 ex opgestoten uit ruigtegebied Butaanweg.

Wulp: 7 vliegen over richting ZW.

Grutto: 7 foeragerend langs de plasjes.

Kluut: 1 ex. als vorige; de eerste van dit seizoen.

Grote Burgermeester: 1 ex. eerstejaars vogel tussen de grote meeuwen. Al enkele dagen present.

Verder de courante meeuwensoorten, 3 Bonte Kraaien, Kramsvogel, Witte Kwikstaart, Rietgors en Graspieper.

Broedvogels

Vanaf april ging de vegetatie door- komen: zeeaster, moerasandijvie en melde. Zonnebloemen, koolzaad, tomaten en aardappelen waren niet ongewoon. Op de scheidingsdijkjes schoten grassen, distels, brand- netels en groothoefblad omhoog. Veldjes met honingklaver wisselden ruigten af. Blevten terreinen langer ongemoeid dan kreeg in lagere gedeelten riet de overhand, met op sommige plekken biezenarealen.

▲ Zilverplevieren in prachtkleed. (A.M. van den Oord, 1947, archief 'In weer en wind' Het Natuurhistorisch)

Als gevolg van dat mozaïek aan biotopen kon het gebeuren dat op het ene terrein kustvogels als kluten, bontbek- en strandplevieren hun territoria hadden en aan de andere kant van de scheidingsdijk zwarte sterns, grote karekieten, geoorde futen en rietzangers broedden. Kieviten, scholeksters en grutto's vestigden zich op kavels die al op hoogte waren gebracht, waarop in afwachting van de definitieve bestemming akkerbouw plaatsvond. Tijdens het broedseizoen kregen wij ingescherpt hoe labiel de status van ons vogeldorado was. Want het gebeurde dat juist die periode een aannemer ertoe overging een terrein verder op te spuiten, met voor legsels en nestjongen cata- strofale gevolgen. Alarmerende kieviten attenderden ons op hevig piepende pullen, waarvan alleen nog de kopjes boven de invloei- ende bagger staken. Het was dan een gevaarlijk karwei deze nog te redden. Een andere keer wierpen wij terpjes op voor klutenlegsels die dreigden onder te gaan. Ook gebeurde het dat wij om vogel- levens te redden, probeerden de werkzaamheden te saboteren. Nu rijdend over de Ring Zuid valt vast te stellen dat dit niet is gelukt. Omdat zich in de nabijheid gelijksoortige biotopen bevonden, konden de vogels vaak overgaan tot vollegsels. Dat leverde bizarre situaties op. Toen men begin mei 1955 de put aan de Butaanweg ging volspuiten, hadden er zich veel meerkoeten en eenden geves- tigd en maakten de net terug- gekeerde zwarte sterns, grote en kleine karekieten aanstalten dat ook te gaan doen. Met de jonge eenden ging het mis. Maar door de inwerking van zonnestralen op de bovenlaag van de gestorte bag-

ger verharde deze snel, zodat ter plekke een paar weken later kluten en plevieren konden broeden.

Het excursieverslag van 26 juni 1954 geeft een indruk van de Vondelingenplaat en zijn vogels rond de langste dag. In die zomer overheersten ruigten en moeras- sige terreinen, zodat het met kluten en plevieren matig was gesteld. Moerasvogels waren er in overvloed. Van maart tot in juni genoten we van een naar compleet zomerkleed ruiende kuifduiker en ook waren we in ons sas met een witoogend en een krakeend, die toen bepaald zeldzaam was. De aanwezigheid van kustvogels was sterk afhankelijk van beschikbare biotoop in de vorm van kale recent opgespoten kavels. Een paar jaar eerder, zomer 1952, hadden Luuk Draaijer en Adrie Rijdsdijk op de Vondelingenplaat Eric Hosking ontmoet. Deze befaamde Engelse vogelfotograaf maakte samen met Stuart Smith en George Edwards een vogeltour door Nederland, waarbij ook de strandplevier op het verlanglijstje stond, een soort die toen op het punt stond Engeland de rug toe te keren. Iemand had Hosking verzekerd dat hij 'achter de Waalhaven' een kans had op de *Kentish plover*. Onze vrienden viel de eer te beurt Hosking een nest te wijzen en de heren een dag te vergezellen. Dat ging per Riley, een famous reeds lang ter ziele zijnde Brits automerk. De Engelsen waren ook blij met de vele kluten. Stuart Smith die bekend is van zijn boek *The Yellow Wagtail*, heeft later in *Birds Fighting* een hoofdstuk gewijd aan kluten waarin hij erva- ringen verwerkte die hij opdeed rond Pernis.

Van dwergsterns boven de havenbekkens stonden wij niet

paf. Deze broedden op De Beer, ruim 20 kilometer westelijker. Op De Beer hadden wij ook lachsterns leren kennen. Het was een aangename verrassing op 18 juni 1955 een lachstern te zien jagen boven de put bij de Butaanweg, waar de vogel hevig werd geat-
taqueerd door kluten. Voor zover bekend ondernamen visdieven nooit een broedpoging op de Vondelingenplaat. En dat gold evenmin voor zilvermeeuwen en kleine mantelmeeuwen. Toen een kwarteeuw later rond Moerdijk een terrein successievelijk op hoogte werd gebracht en de industrie lange tijd uitbleef, zodat zich daar hetzelfde proces voltrok als rond Pernis, gingen er veel grote meeuwen broeden. Die zitten er nu nog, tot tussen de bedrijven en op de parkeerterreinen.
In de nazomer herbergde onze 'local patch' de meeste vogels. Vanaf de langste dag kwamen de steltlopers. Uren achtereen lagen wij achter de zanddijken om ons de veldkenmerken eigen te maken. Door de geringe afstand van de kust verschenen ook marien gebonden soorten als zilverplevier en steenloper. De watersnip is één van de soorten waarvan ik denk er nadien nooit meer zoveel te hebben gezien. Door de alom aanwezige, in de zomer vaak broeierige

slijkmassa was het er een insectenparadijs. Het dichte muggengordijn dat boven en tussen de vegetatie hing, voegde aan onze excursies een apart aspect toe, maar pakte positief uit voor zangvogels. Op den duur leerden wij in welk terreintype we in de nazomer attent moesten zijn op waterrietzangers, niet zelden met succes. Zwaluwen kwamen in grote vluchten foerageren. Soms bleven ze tot ver in de herfst hangen, in 1954 tot eind oktober.

26 juni 1954

Matige wind ZW. Bewolkt met enkele opklaringen. Koel, circa 15 graden. Opspuitterreinen bij de Jachtdijk en Butaanweg.

Fuut: 1 ex.

Geoorde Fuut: 1 ex. Jachtdijk. Broedvogel.

Later in de zomer vier juveniele ex.

Dodaars: 1 gehoord. Broedvogel

Blauwe Reiger: circa 10 ex.

Wouwaapje: 1 man in rietkraag langs Butaanweg. In rust en in vlucht, met opvallende crème/zwart tekening, waarschijnlijk jongen.

Wintertaling: 1 man en 2 wijfjes.

Zomertaling: circa 30.

Smient: 1 man Butaanweg.

Slobeend: circa 20, verspreid over beide terreinen.

Tafeleend: circa 50 in toekomstige Eemhaven.

Strandplevier en Bontbekplevier: van beide

slechts eentje gezien.

Kleine Plevier: circa 10 vogels.

Kluut: 15 stuks, deels juveniel.

Kemphaan: al 125 ex. Aanwezig; doortrekkers.

Zwarte Ruiter: 3 ex. langs plasjes bij Jachtdijk.

Groenpootruiter en Bosruiter: van ieder 1 ex.

Grutto: circa. 30 ex., verspreid.

Visdiefje: de hele middag gezien. Totaal ca. 25 ex. geen aanwijzing van broeden.

Dwergstern: 2 ex. Butaanweg.

Zwarte Stern: ca. 70 ex. Kolonie tussen Jachtdijk en Pernis ook deze zomer bewoond door tientallen paren, maar is onbereikbaar.

Tortelduif: totaal circa 10 geteld.

Steenuil: 2 ex in knotwilgen ten zuiden van de Vondelingenweg.

Grote Karekiet: 3 ex. zingend.

Kuifleeuwerik: 2 ex. Waalhaven

Geelgors: 1 ex. zingend begin Vondelingenweg.

Verder Wilde Eend, Fazant, Torenvalk (2), Meerkoet, Waterhoen, Kievit, Tureluur, Grote Mantelmeeuw (2 ad.), Zilver-, Kok- en Stormmeeuw, Koekoek, Gierzwaluw, Oever-, Huis, Boerenzwaluw, Merel, Veldleeuwerik, Graspieper, Gele- en Witte Kwikstaart, Ringmus en Groenling.

Herfst

Het najaar bracht weer andere soorten. Op de onkruidzaden kwamen zaadeters af, die op hun beurt weer sperwers en smellekens trokken. Eens op 8 oktober 1955, zagen wij hoe een smelleken na een achtervolging een boerenzwaluw bemachtigde. De populatiecrash die de slechtvalk in de jaren zestig doormaakte, moest nog beginnen. We zagen ze regelmatig, jagend op eenden en vooral op postduiven. Op weekenddagen, wanneer in de namiddag grote vluchten wedstrijdduiven vanuit het zuiden Rotterdam naderden, was het voor slechtvalken een peulenschil er eentje te bemachtigen. Bruine kiekendieven waren in alle maanden op de Vondelingenplaat te vinden, het meest in de nazomer. Ter afsluiting van de waarnemingenreeks hierbij een uittreksel van het excursierapport van 9 oktober 1954, een dag met in de ochtenduren een sterke trek van lijsters en vinken.

▲ Broedende strandplevier. (Hans Warren, 1941, archief 'In weer en wind' Het Natuurhistorisch)

9 oktober 1954

Licht bewolkt. Zachte wind Z. 12-14 graden. Ruigten achter Waalhaven en de plassen bij de Jachtdijk en Heysedijk.

Fuut: 1 ex. in één van de plassen.

Geoorde Fuut: 3 ex. idem

Dodaars: op iedere plas present. Totaal tenminste 50 ex.

Aalscholver: in totaal 16 vogels geteld boven Waalhaven en Nieuwe Maas.

Wilde Eend: opmerkelijk weinig. Minder dan 10 ex.

Krakeend: een man op één van de plassen. (Omdat deze toen een zeldzaamheid was, staat de naam onderstreept)

Wintertaling: tegenvallend aantal. Niet meer dan 60 ex.

Zomertaling, Smient en Pijlstaart: resp. 2, 3 en 3 ex. op de plassen.

Slobeend: 50 ex., een normaal aantal voor oktober.

Tafeleend: 25 ex. met ertussen een vrouw Toppereend

Bruine Kiekendief: 4 ex. waarbij een man jagend boven de ruigten.

Blauwe Kiekendief: 1 wijfje.

Sperwer: Een jagende vogel

Torenvalk: tenminste 5 ex.

Patrijs: een koppel opgejaagd.

Waterral: voortdurend roepend ex. in een perceeltje biezen.

Zilverplevier, Bontbekplevier en Kleine Plevier: resp. 1, 2 en 1 ex. bij plasjes.

Bonte Strandloper: eentje bij de Bontbekken.

Kemphaan: talrijk, tenminste 75 ex.

Tureluur, Zwarte Ruiter en Groenpootruiter: resp. 1, 25 en 5 ex. verspreid over de plassen.

Wulp: er komt een vlucht van 80 ex. hoog over.

Watersnip: vele tientallen ex. opgejaagd en/of invallend.

Visdief en Zwarte Stern: resp. 1 en 11 ex. jagend bij de Jachtdijk.

Boerenzwaluw: nog veel, zeker 100 ex.

Huiszwaluw: enkele tussen de vorige. Niet meer dan 10.

Zanglijster: een paar opgejaagd uit de ruigten.

Koperwiek: als vorige soort, maar wel meer.

Tapuit: 4 ex. waargenomen

Kleine Karekiet: 1 ex. herhaaldelijk zachtjes zingend.

Kuifleeuwerik: 1 ex. langs de Vondelingenweg.

Gele Kwikstaart: 10 ex. jagend op insecten langs oevers en plasjes.

Bonte Kraai: troepje van 5 stuks hoog over richting ZW.

Vink: overal in de ruigtes.

Keep: als vorige soort, maar aanzienlijk minder.

Kneu: voortdurend troepjes in de ruigtes.

Rietgors: slechts eentje.

Verder Blauwe Reiger, Waterhoen, Meerkot, Kievit, Grote Mantelmeeuw, Zilvermeeuw, Stormmeeuw, Kokmeeuw, Veldleeuwerik, Graspieper, Witte Kwikstaart, Zwarte Kraai, Kauw.

Liquidatie van De Beer

Na 1956 nam de oppervlakte van voor vogels geschikte terreinen snel af. Rotterdam kreeg haast. De terreinen raakten volgebouwd en het tempo waarin het resterende areaal bouwrijp werd gemaakt, accelereerde. Weliswaar probeerden zich nog steeds vogels te vestigen, maar van de broedpogingen kwam nog zelden iets terecht. Inmiddels was Rotterdam aan zijn Botlekproject begonnen, waardoor op de oostpunt van Rozenburg de geschiedenis zich herhaalde: ontruimde boerderijen, kilometers lange pijpleidingen, draglines en eindeloze moddervlakten. Vanaf eind 1956 begonnen geruchten rond te gaan over hetgeen Rotterdam nog meer in petto had: de liquidatie van heel Rozenburg, inclusief De Beer.

Van de 74 vogelsoorten die op de huidige Rode Lijst van Nederlandse broedvogels staan, troffen wij er rond 1950, in of kort rond de

Vondelingenplaat, er 24 broedend aan. De variatie aan biotopen en de milieudynamiek hadden natuurlijk alles met die rijkdom te maken. Het zou interessant zijn te weten hoeveel van die 24 soorten er anno 2012 nog op IJsselmonde broeden. Vorig najaar, op 25 september 2011, moest ik in de Eendragtspolder achter Zevenhuizen hevig denken aan de Vondelingenplaat. Hetzelfde decor: draglines, verzinkingen, slikken, plassen en ruigten. En heel veel vogels, waaronder de door Garry Bakker ontdekte Bairds strandloper, een soort waarvan ons vogelaarsclubje na de verschijning in februari 1954 van Roger T. Petersons *Vogelgids* net ontdekt had dat die bestond. ◀

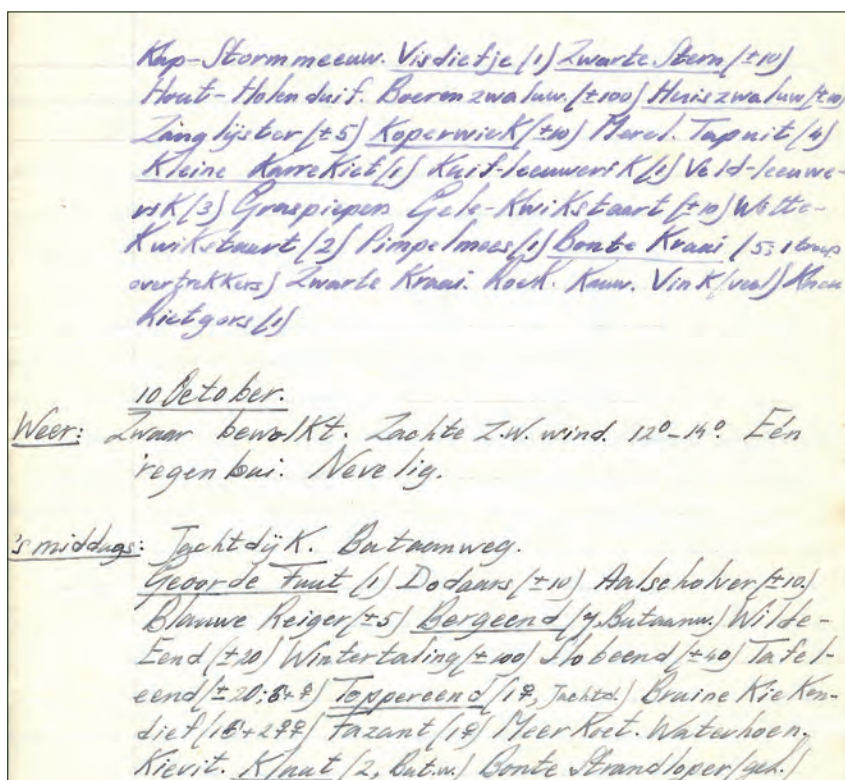
Literatuur

Beusekom, R. van, Huigen, P., Hustings, F., de Pater, K. & Thissen, J., 2005 - Rode Lijst van de Nederlandse broedvogels - Tirion Uitgevers, Baarn

Lebret, T., 1974 - Milieu-dynamiek als factor van het biotoop van een aantal vogelsoorten - Limosa 47: 100-120

Ouweneel, G.L., 1968 - De voorgeschiedenis van een industriegebied - De Levende Natuur 71: 174-181

Ouweneel, G.L. 2002 - 'Noû ael kaemperen? Je benne de eerste' - Sterna 47: 38-42

▲ Een bladzijde (begin oktober 1954) uit het vogeldagboek van Gerard Ouweneel. (archief G.L. Ouweneel)